

Jānis Garjāns
Latvijas Muzeju padomes priekšsēdētājs,
Kultūras ministrijas Nacionālās kultūras
padomes priekšsēdētāja vietnieks

Personību mantojuma muzealizācijas tradīcijas un alternatīvas Latvijas kultūrtelpā

Latvijas muzeju nozares stratēģijā¹ kā viens no svarīgākajiem uzdevumiem minēta nepieciešamība izstrādāt kultūras mantojuma muzealizācijas principus vai vismaz vadlīnijas. Tas nozīmē profesionāli apzināties, kā un kāpēc katrā muzejā veidojas Nacionālais muzeju krājums; kādi varētu būt argumenti, lai rosinātu jaunu muzeju veidošanos un, iespējams, pārskatītu esošo muzeju lietderību. Šie ir fundamentāli jautājumi vismaz muzeju nozares kontekstā, un tajos apvienojas gan kultūrpolitiskie, gan profesionāli muzeoloģiskie aspekti. Šie jautājumi attiecas uz visu muzeju nozari, tai skaitā memoriālajiem muzejiem, kuri Latvijas muzeju kopainā ir vērā ņemams segments.

Lietojot jēdzienu “muzealizācija”, ar to tiek saprasta “izpaušme cilvēka centieniem saglabāt – pretēji lietu iznīcīgajai un mainīgajai dabai – realitātes elementus, kas ietver tādas kultūras vērtības, ko cilvēkam kā kulturālai būtnei nepieciešams saglabāt viņa paša interesēs”.² Muzejs ir viena no muzealizācijas formām, taču ne vienīgā.

Šobrīd no Latvijas profesionālo, tas ir, akreditēto muzeja kopskaita aptuveni 26%, tātad vairāk nekā ceturto daļu, veido memoriālie muzeji. No kopējā apmeklējumu skaita memoriālo muzeju interesenti ir nedaudz vairāk par 4%.³

Šī lakoniskā statistika rāda, ka memoriālie muzeji piesaista visai nelielu auditoriju. Jāsecina, ka uz kopējā fona memoriālie muzeji ir raksturojami kā īpaša, visai elitāra, ekskluzīva muzeju grupa. Spriežot pēc apmeklētības, tie neizceļas ar popularitāti, un līdz ar to pašu muzeju radītie resursi (ieņēmumi par sniegtajiem pakalpojumiem) nav un nevar būt vērā ņemami. Memoriālo muzeju darbība lielā mērā ir atkarīga no publiskā finansējuma, tāpēc šo muzeju atbildība sabiedrības priekšā, skaidrība par to darbības mērķiem un devumu sabiedrībai kļūst īpaši nozīmīga.

Līdzšinējā tradīcija liecina, ka Latvijas muzeju sistēmā memoriālie muzeji ir veidojušies regulāri un to skaits turpina augt. Tas nozīmē, ka gan kultūrpolitiski, gan sabiedrības uztverē personību/vēsturisku notikumu faktors un izpratne par šādu piemiņas vietu nozīmību tiek atzīta un īpaši novērtēta. Atbildot uz politehologa Jurģa Liepnieka kategorisko apgalvojumu portālā “Diena”, ka memoriālie muzeji “nav bagātīgas izziņas avoti un nevar kalpot par intelektuālās un garīgās

¹ Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam "Radošā Latvija". Muzeju nozares stratēģija: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Nozares/Muzeji/Strategija_muzeji_final.pdf

² Stranskis Z. Z. Ievads muzeoloģijā. Latvijas Muzeju asociācija, 1996., 26.lpp.

³ Datu avots: Latvijas Digitālā Kultūras karte: kulturasdati.lv

papildināšanās avotiem”,⁴ Memoriālo muzeju apvienības direktore Rita Meinerte uzsver memoriālo muzeju vērtību emocionālās pieredzes un identitātes apzināšanā.⁵

To apliecina arvien jauni centieni dažādu personību, precīzāk – viņu atstātā garīgā mantojuma – iemūžināšanai. Dažkārt šīs iniciatīvas palikušas ieceru līmenī (piemēram, mēģinājumi izveidot muzejus komponistei Lūcijai Garūtai un māksliniekam Kurtam Fridrihsonam), citkārt realizējās, piemēram, diriģentu brāļu Kokaru ekspozīcija Gulbenes pusē vai rakstniekiem Jāzepam Osmanim un Regīnai Ezerai veltītās ekspozīcijas Ķeguma muzejā. Dzejnieka Imanta Ziedoņa un filozofa Roberta Mūka mantojums tiek glabāts un popularizēts profesionāla, valsts atzīta muzeja veidolā. Tie ir tikai daži piemēri no pēdējās desmitgades, kas apliecina sabiedrības interesi un personību autoritāti tajā.

Vienlaikus redzams, ka ne visu Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgu personību devums ir “iemūžināts” memoriāla muzeja formā. Tātad ir bijusi izvēle un atlase, jo muzealizēt visu nav nedz iespējams, nedz arī nepieciešams.

Lai mēģinātu identificēt kritērijus vai vismaz uzsākt diskusiju par Latvijas sabiedrībai nozīmīgu personību mantojuma muzealizācijas politiku, noderīgi būtu atskatīties un izprast, kāda vēsturiski ir bijusi Latvijas memoriālo muzeju veidošanās loģika – kas to ir noteicis?

Mēģinot sistematizēt memoriālo muzeju veidošanās “dzinēj spēkus”, uzskaitījumu var sākt ar pašu personību vēlmi atstāt sabiedrībai liecības par savu dzīvi un devumu. Gadījumi, kad testamentārie vēlējumi agrāk vai vēlāk realizējušies, ir muzeji Raiņa un Aspazijas Rīgas mājā, Annas Brigaderes “Sprīdīši”, arī Andreja Upīša dzīvoklis.

Daudz biežāk iniciatīvu muzeja izveidei rosinājusi mūžībā aizgājušās personības līdzcilvēku – draugu un radnieku – pārliecība par atstātā mantojuma nozīmību un vēlme to saglabāt un popularizēt. Tā veidojušies muzeji brāļiem Kaudzītēm, Vilim Lācim, Imantam Ziedonim un daudziem citiem.

Nozīmīgs faktors bijis politiskie apsvērumi un vēlme muzeju izmantot kā līdzekli noteiktas ideoloģijas un tās vērtību propagandai. Eduarda Veidenbauma muzejs “Kalāčos” tiek veidots kā pirmā latviešu revolucionārā dzejnieka piemiņas vieta. Arī argumentācijā par Raiņa, Andreja Upīša un Viļa Lāča muzeju nepieciešamību laikā, kad tie tapa, izšķiroša bija iespēja šīs personības saistīt ar oficiālās ideoloģijas vērtībām.

Latvijas memoriālo muzeju veidošanās praksē sastopami arī tādi gadījumi, kad ar personību saistītā un viņa atstātā mantojuma materiālā substance – ēka, dzīvoklis vai vide – ir tik autentiska, īpaša, pat unikāla, ka izdodas panākt atbalstu un iespēju tās muzealizācijai, respektīvi, izveidot

⁴ Portāls Diena, "Liepnieks aicina vērtēt iespēju samazināt kultūras objektu skaitu", ziņa publicēta 22.02.2011: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/politika/liepnieks-aicina-vertet-iespeju-samazinat-kulturas-objektu-skaitu-768511>

⁵ Meinerte R. Individualitātes pretstatā masām. Publicēts portālā Satori 24.02.2011: <https://www.satori.lv/article/individualitates-pretstata-masam>

muzeju. Piemēri šīs situācijas ilustrēšanai ir redzami Vecpiebalgā – Antona Austrīņa muzejs savdabīgajā “Kaikašu” māju pudurī un Kārļa Skalbes “Saulrieti”. Arī Jāņa Akuratera muzejs Rīgā.

Loģisks un saprotams arguments memoriālā muzeja izveidei ir personības nozīmība. Brāļu Kaudzišu “Kalna Kaibēni”, Emīla Dārziņa “Jāņaskola”, Rūdolfa Blaumaņa “Braki”, Jaņa Rozentāla un Ojāra Vācieša dzīvokļi, šķiet, nerada šaubas par personību un viņu mantojuma nozīmību nacionālajā kultūrā.

Virkne muzeju radušies kā lokālās kopienas pienākums pret personību, vēlme ar to lepoties. Iezīmējot saistību ar vietu, kurā personība dzīvojusi vai strādājusi, tiek popularizēta gan personība, gan bagātināts priekšstats par konkrētās vietas vēsturi un tās savdabību. Tādi piemēri ir Doku Ata “Mucenieki”, Elīnas Zālītes mājvieta Apē, Roberta Mūka muzejs Galēnos u.c.

Iespējams, šis nebūt nav izsmeļošs muzeju veidošanās motīvu uzskaitījums. Mēģinot sistematizēt šo dažādību un kādu no priekšnoteikumiem izdalot kā dominējošo, jāatzīmē, ka praksē visdrīzāk tie ir savijušies un veido dažādas kombinācijas. Tomēr, lai kāda būtu motivācija vai priekšnoteikumu secība, sekmīgam un ilgtspējīgam rezultātam, t.i., profesionāla memoriāla muzeja izveidei un tā pilnvērtīgai darbībai obligāta ir vairāku faktoru klātbūtne.

Kā primārais faktors minams personības profesionālā kvalitāte un vēsturiskā nozīmība. Dažkārt tiek minēts, ka šī kritērija atskaites punkts varētu būt Latvijas kultūras kanons. Ja par to ir šaubas, kompetentu izvērtējumu vajadzētu sniegt attiecīgās nozares ekspertiem.

Nākamais faktors – autentiskās dzīves vietas jeb materiālās substances esamība. Memoriālo muzeju specifiku raksturo autentiskas vietas faktors, kas var izpausties gan kā atsevišķa telpa, dzīvoklis, ēka, gan ēku komplekss ar to ieskaujošiem vides elementiem – dārzu, ainavu utt. Memoriālu muzeju nav iespējams izvietot vietā, kam nav tiešas saistības ar personības klātbūtni. Lai cik nozīmīgs būtu personības devums un ieguldījums, bez materiālo liecību (vēlams autentisku) klātbūtnes veidots muzejs būs tikai veiksmīgāka vai mazāk veiksmīga interpretācija.

Turpinot memoriālam muzejam nepieciešamo faktoru uzskaitījumu, jāmin muzeja izveidei, uzturēšanai un attīstīšanai nepieciešamie resursi. Resursu jēdziens ietver gan materiālos un finanšu līdzekļus, gan ne mazāk nozīmīgos profesionālos cilvēkresursus.

Visbeidzot – izpratne par sabiedrībai nozīmīgo mērķi (profesionālajā terminoloģijā – muzeja misija), ko ar memoriālā muzeja palīdzību vēlamies sasniegt.

Minētie kritēriji, manuprāt, varētu būt atskaites punkti, analizējot iniciatīvas jaunu memoriālo muzeju izveidei. Taču ne tikai. Šie jautājumi ir svarīgi arī jau eksistējošiem muzejiem. Neviens muzejs, arī memoriālais, nav pašmērķis. Ja tā, tad mums – muzeju darbiniekiem – ik pa brīdim vajadzētu uzdot sev jautājumu, vai virsuzdevums, kuram kalpojam, joprojām ir aktuāls? Vai muzejs neeksistē rutīnas, inerces dēļ? Vai muzeja darbošanās joprojām ir nepieciešama sabiedrībai? Kas to

apliecina un pierāda? Kā izmērīt memoriālā muzeja devumu sabiedrībai? Šie ir jautājumi, uz kuriem mums vajadzētu spēt atbildēt.

Tikpat svarīgi būtu apzināties, ka memoriāls muzejs nav vienīgais veids, kā saglabāt sabiedrībai nozīmīgas personības piemiņu un popularizēt viņu atstāto mantojumu. Ne mazāk efektīvas var būt arī citas personību mantojuma muzealizācijas alternatīvas.

Kā pirmo pakāpi jāmin ar personību saistītā mantojuma kopuma un konteksta apzināšanu un tā dokumentēšanu. To var veikt gan indivīdi – attiecīgās jomas eksperti, novadpētnieki –, gan arī institūcijas, piemēram, skolas.

Nākamais līmenis varētu būt kolekcijas veidošana. Tas prasīs atlases kritēriju noteikšanu un prasmi izvēlētos materiālus sistematizēt. Šādu muzealizāciju spēs veikt institūcijas, kas var nodrošināt kolekcijas glabāšanu un kurām ir resursi tās izzināšanā. Piemēram, bibliotēkas, kultūras centri, dažāda profila lokālie muzeji.

Vēl cita alternatīva var būt personības mantojuma popularizācija, izmantojot daudzveidīgas komunikācijas formas:

- piemiņas vietu izveide ar personības dzīvi vai darbību saistītos objektos. Spilgts piemērs – Latvijas Valsts pirmā prezidenta Jāņa Čakstes dzimtas mājā “Auči” izveidotā ekspozīcija;
- atraktīvas izstādes un ar tām saistītas programmas;
- starpdisciplināri pasākumi, apvienojot kultūras, zinātnes un dažādas citas jomas, lai personību radošajā mantojumā vai tradīcijās aktualizētu vērtības, kas būtiskas šodienas sabiedrībai.

Šīs ir komunikācijas formas, kas Latvijas kultūrtelpā tiek plaši un aktīvi izmantotas. Svaigas vēsmas pēdējos gados tajās ienes Imanta Ziedoņa mantojuma glabātāji un daudzīnātāji. Šīs tradicionālās formas papildina arī jaunas, mūsdienu tehnoloģisko iespēju radītās:

- personībām veltīti multimediju diski spēj akumulēt plašu informatīvo materiālu un piedāvā interaktīvas izziņas iespējas. Par to liecina A. Čakam, O. Vācietim un Rainim veltītie diski.
- pieminēšanas un padziļinātas analīzes vērtā ir multimedijālā vietne par Knutu Skujenieku, kas izveidota ar Salaspils pašvaldības iniciatīvu Arņa Koroševska vadībā. Ja iepriekšminētie digitālie risinājumi pievēršas personībām, kuras jau ir vēsture, tad Knuts Skujenieks šajā vietnē ir aktīvs dialoga dalībnieks un tieši viņa komentāru dokumentējums ir tas, kas virtuālo tikšanos ar dzejnieku padara unikālu. Vietne joprojām ir tapšanas stadijā, tāpēc pārāgri runāt par rezultātu, tomēr kā veids personību – mūsu laikabiedru – dokumentēšanai, šī pieeja šķiet ar vērā ņemamu potenciālu.

Rezumējot ieskatu Latvijas memoriālo muzeju attīstības vēsturē un apzinoties izaicinājumus, ar kādiem muzeji sastopas šobrīd, var secināt, ka:

- vērtības, ko sabiedrībā var kopt ar nozīmīgu personību mantojuma palīdzību, ir būtiskas, tāpēc tā muzealizācija (šī jēdziena visplašākajā izpratnē) Latvijas kultūrtelpā ir bijusi aktīva un joprojām ir attīstāma;
- muzejs, kurš īsteno visas profesionālam muzejam raksturīgās pamatfunkcijas, ir pilnīgākā un ilgtspējīgākā personību mantojuma muzealizācijas forma. Tomēr tā ir arī resursu ietilpīgākā un attaisnojama vien tajos gadījumos, kad kalpo kā efektīvs līdzeklis sabiedrībai nozīmīgu mērķu īstenošanai;
- personību mantojuma muzealizācijas alternatīvas, kas Muzeju likumā apzīmētas kā “kultūras mantojuma objekti”,⁶ būtu apsveramas un izmantojamas, lai saglabātu un popularizētu šo mantojumu;
- kā kritēriji kultūras mantojuma muzealizācijas formu izvēlē varētu būt:
 1. personības profesionālā kvalitāte un vēsturiskā nozīmība;
 2. materiālās substances esamība;
 3. nepieciešamie resursi;
 4. sabiedrībai nozīmīgie mērķi.

⁶ Muzeju likums, 16. pants: <https://likumi.lv/doc.php?id=124955>